
Kulturna politika

Izvorni znanstveni rad
UDK 316.7 (497.1) + 32.008

Kulturne potrebe

Ivan Rogić

*Urbanistički institut — Zagreb***Sažetak**

Programi kulturnih potreba najčešće se odnose na apstraktnog kulturnog potrošača iza kojeg se obično skriva neki posebni interes. Projekt istraživanja kulturnih potreba među svojim ciljevima mora imati definicije subjekata potrošnje, otkrivanje njegovih potreba i utvrđivanje i klasifikaciju kulturnih standarda. Zadaci takva projekta, na široj razini, su istraživanje procesa artikulacije kulturnih potreba u pojedinim strategijama socijalizma; razvoj svijesti o kulturnim potrebama u našim društvenim dokumentima i opisivanje razvoja kulturnih potreba pojedinih društvenih grupa. Metodološki referencijalni okvir su tzv. herojski, individualni i životni kulturni obrasci.

Pređočeni tekst nije više od pokušaja da se sustavno obrazloži »potreba za istraživanjem kulturnih potreba« i da se predlože neke od osnovnih referencijalnih točaka takvog pothvata. S obzirom na činjenicu da u našim prilikama kulturne potrebe nisu bile sustavno istraživane, tekstom želimo potaknuti uvodne rasprave o tom krugu pitanja. Izrada nacrtu posebnih istraživanja predviđenih u sklopu projekta namijenjena je posebnim istraživačkim grupama koje će raditi na izradi projekta. Ambicije ovog teksta su manje: on je više od povoda, a manje od cjelovitog prijedloga. Ali baš takav, čini se, najbolje može poslužiti svrsi.

1. Uvod

Teorijsko legitimiranje pojma »potreba«, »nedostatak«, »žudnja«, »trebanje« relativno je novo u evropskoj misaonoj arheologiji. Ono otpočinje istodobno kad i kritika apstraktnog identiteta građanskog individuumu i čini upravo jednu od ključnih dionica te kritike. Po Kantovoj paradigmi (i, ako se hoće, Fichteovoj) reprezentacije građanskog individuumu — a ona je

nedvojbeno jedna od najmjerodavnijih — građanski individuum svoje unutrašnje, još uvijek apstraktno, jedinstvo duguje jednom tipu *moralne* energije koja se oblikuje i usmjerava prema moralnom idealu. Ideal je, upućuje Hegel, apstraktna opsesija. Sukladno tomu, idealu pripada i odgovarajuća *idealizacijska praksa*. Po Habermasovim analizama taj se idealizacijski rad očituje kao niz postupaka redukcije (i, zašto ne, destrukcije) čovjekova opstanka, kako bi opstanak uopće uzdigao do mogućnosti idealizacije te se na taj način mogao opisati kategorijama uma, razuma i moralnosti. Tim operacijama redukcije i rastvaranja individualnog jedinstva i jastva u apstrakciju osobito su izložene one sfere čovjekova opstanka koje u sebi kriju načelnu razliku prema sferi idealizacije; to su ponajprije sfere čovjekova tijela kao stvarnog izvorišta kontingentnosti u opstanku, a osobito pak tipovi konkretne osjetilne prakse i u njima očuvane žudnje. Pa premda se i nakon radikalno provedene redukcije opstanka na sheme idealiteta u prosvjetiteljskim misaonim paradigmatama — što su se razvile na tragu osnovnih kantovskih shema — neprestano pokazivalo da preostaje neki nesvodljiv ostatak, neko apsolutno DRUGO, naime sama *tvornost* opstanka, ipak to još uvijek nije bio dovoljan povod da se započne istraživati polje tog nejasnog ostatka te da se očita po čemu taj ostatak uopće i jest ostatak. Na sociološkom planu trag se te upornosti opaža još u Durkheimovoj predodžbi društvene zbilje kao prvenstveno moralne i umne, dakle zbilje određene bezuvjetnom žudnjom za smislom ili, imenovanom na drugi način, apstraktnom opsesijom. Stoga osnovni patogeni društveni proces može biti samo anomija, ili gubljenje dublje veze s primarnom moralnom energijom društvene cjeline, dakle s umnim zakonom. Održavanje takve apstraktno nedjelivosti (individuum znači isto što i atomos, naime nedjeljiv) i društva kao cjeline i pojedinca, a time i *apstraktno autonomije* čovjeka, prosvjetiteljstvo neće moći napustiti jer mu to ne dopuštaju (najplodnije) njegove pretpostavke. Stoga će teorijsko legitimiranje pojma »potreba«, »žudnja« itd. postati ključnim dijelom kritike prosvjetiteljske paradigme i bez njega, što je već odavno razvidno, nije moguće probiti prosvjetiteljski obzor interpretacije. Nije moguće osobito tamo gdje se odlučuje o individualnoj ili društvenoj praksi, koja nije održiva kao pojam ako nije osigurana potrebom ili žudnjom. Dominantan interpretacijski model s kraja 19. stoljeća ulazi u to okružje s više ili manje snage; no mnoštvo tih pokušaja, premda nedvojbeno pridonosi konkretnijem opisu različitih potreba i cjelovitog »polja trebanja«, ne uspijeva dovesti u pitanje pojam baštinjen izravno iz prosvjetiteljstva, naime pojam ljudske prirode. Umjesto kritike tog pojma i antropologizam i biologizam vrše prostu zamjenu određenja, ali ne i sheme. Ljudska priroda prema tome nije više invarijantno žarište umne i moralne energije, nego nasljedni i invarijantni sklop određenih tipova potreba. U tom su smjeru osobito odlučno išli biologizam i mladi mu brat instinktivizam. McDougallov popis instinkata, primjerice od gregarnog instinkta do produktivnog, svjedoči o zavidnom teorijskom naporu da se izvrši promjena teorijskog polja, ali zbog sadržane *a-povijesnosti* taj napor ne probija obzor omeđen još u prvim razdobljima prosvjetiteljstva. O socijalnoj i političkoj funkciji takvih shema napisano je mnoštvo radova, pa o tome ne bismo ovom prilikom. Ali bismo se složili s A. Gehlenom da je ta pri-lježnost dovela do stanovitog teorijskog kolapsa, jer se u različitim teorij-

skim pokušajima namnožilo oko 15.000 temeljnih ljudskih potreba. Već sam broj dostatno govori o razini i domašaju teorijske strogosti znanosti o potrebama. (Helenski je svijet doduše poznavao, kako analize uvjeravaju, oko 30.000 bogova i demona, imao je dakle svijest o isto toliko potreba.)

Metodička sumnja, međutim, ne dovodi u pitanje sâm broj, već lagodnost s kojom se svaka (povijesno) artikulirana potreba upisuje u takozvanu invarijantnu ljudsku bit. Druga faza teorijske svijesti o potrebama upravo će i pokušati nadrasti teškoće koje proizlaze iz gornje redukcije. Tim su se poslom osobito bavili marksizam, personalizam i psihoanaliza.

U marksizmu se od samoga njegova zasnivanja potreba utemeljuje u zbiljskom *proizvodnom procesu*. Potreba se pojavljuje kao moment cjelovitog ciklusa proizvodnje života. To omogućuje da i samu potrebu prepoznamo kao *proizvedenu*. Iz toga uočljivo slijedi da više nije moguće pobližežiti mnoštvo povijesno artikuliranih potreba kako bi se iz toga očitala generička čovjekova bit, nego se ta bit očituje kao trajna *proizvodna sila* u kojoj se potreba javlja kao jedan moment razvijanja i prakticiranja te proizvodne sile. A kako će se svaka posebna potreba uobličiti — to ovisi o povijesnoj situiranosti (i izazovnosti) čovjekove proizvodne moći. S obzirom na temeljnu vrijednosnu opreku građanskog svijeta, na opreku razmjenska—uporabna vrijednost, moguće je i cijelo mnoštvo proizvedenih potreba promatrati u njihovoj podvlaštenosti razmjenskoj vrijednosti gdje se one svode na interes. Interes je, upućuje Marx, ona ljudska potreba u kojoj se proces zadovoljenja reducira na apstraktno posjedovanje, gdje se stoga porivna energija pokazuje kao premještena: kao poriv za posjedovanjem neovisno o zbiljskom trebanju. Ta preobrazba povratno reducira i generičke *proizvodne sile na proizvodne moduse industrijskog sustava* (ili aktualnog proizvodnog sustava). Na taj način, zahvaljujući opisanoj redukciji, potrebe ulaze u ekonomski sustav i mogu polagati pravo na legitimnost tek ako su prevrednovane i potvrđene radom tog sustava. Preciznije: potrebe postaju *mjesta gdje se jasno mogu očitavati efekti rada ekonomskog sustava*. Zahvaljujući tomu polje klasične marksovske analize bilo je moguće proširiti i na dijalektiku potreba. A Heller zasnovano upozorava kako je već u temelju glavnih Marxovih analiza takvo shvaćanje potreba da se pomoću njega probijamo i do smisla polariteta otuđen—neotuđen i do smisla teze o revolucionarnom obratu. Osobito se zaoštrava pitanje o povijesnoj određenosti uporabne vrijednosti predmeta. Granice i unutrašnja razdioba uporabne vrijednosti, međutim, ostaju *interpretacijskim mjestom* koje se ne može egzaktно iscrpsti, nego ostaje otvoreno revolucionarnoj kritici. Negativna određenja tog polja (u smislu »što ono nije«) putem »jednodimenzionalnosti«, »postvarenja«, »fetišizma«, »nekrofiličnosti« upućuje da polje uporabnih vrijednosti, uzevši načelno, opstoji i važi koliko omogućuje čovjeku da bude on sam, naime čovjek (»slobodno« i »stvaralačko biće«), i da se kao čovjek odnosi prema drugima (dakle »slobodno« i »stvaralački«). Međutim, na razini koju gornja tautologija ne osigurava, interpretacija uporabne vrijednosti nužno se pomiče prema određenjima vrijednosti koje uopće uobličuju polje uporabnosti. To posredovanje uporabnosti sferom vrijednosti ne pada samo predmete simboličke proizvodnje, nego jednakom silinom i predmete koji služe zadovoljavanju takozvanih »egzistencijalnih« ili biotičkih potreba. Jelo, odjeća, tijela itd. javljaju se u povijesti neprestance simbolički

posredovani kako bi se u određenom povijesnom razdoblju uopće mogli javiti kao nosioci uporabnih vrijednosti. Pokazalo se kako ta interpretacija uopće ne može bez vrijednosne energije. Marksisti se ne mogu lišiti nade u mogućnost izgradnje ljudskih vrijednosti, upozorava A. Heller. U protivnome cijeli marksovski pothvat gubi smisao. Upozorili bismo da se već u posezanju za pojmom »vrijednost« krije ideologijska dvosmislica, ali A. Heller to zacijelo duguje jednoj ograničenoj epistemologiji. Međutim, uporaba pojma »vrijednost« čini nam se u našem slučaju korisnim jer omogućuje kašniju operacionalizaciju.

Psihoanalitička istraživanja, rezultati kojih pogađaju ambicije prisutne u ovom uvodu, ponajviše se mogu vezati uz J. Lacana, osobito uz dvije njegove osnovne teze: da se nesvjesno strukturira kao jezik, te da je nesvjesno subjekta govor DRUGOG. Obje te teze upućuju na nesvjesno kao polje *jezične proizvodnje*, pa onda nužno i proizvodnje simbola. U pretresanju polja trebanja nerijetko se zaboravlja da uobličenje i proizvodnja potreba, ma kako povijesno obrazloženi, ostaju apstraktni ako se ne pokaže *simbolička struktura* tog procesa. Ili: u zbiljskom povijesnom kontekstu proizvodnja je potrebâ uvjetovana osnovnom trovrsnom proizvodnjom ljudi, dobara, simbola, i na neki način mora biti sukladna dominantnim strukturama u tim tipovima proizvodnje. Nesumnjivo, simbolička proizvodnja ima u tom pogledu posebno mjesto.

Mnogo je teoretičara upozoravalo na prvenstveno kvalitativni značaj predmeta koji je nosilac uporabne vrijednosti, za razliku od kvantitativnih određenja prometne vrijednosti. Unatoč nedostatnosti tog razlikovanja dopušteno je upozoriti da se kvalitativnost — ako nije na razini gole fizikalne činjenice predviđena za uporabu strogo funkcionalno — nužno javlja osigurana nekim viškom *simboličkog smisla*, što toj kvalitativnosti i daje onu nesvodljivost koja je osnovom uporabne vrijednosti. U protivnom (kao što je već i predviđeno), dolazi do nepopravljivog brkanja funkcionalnosti i uporabne vrijednosti predmeta. I zahvaljujući upravo simboličkom višku uporabna vrijednost obuhvaća *cjelinu predmeta*, dok funkcionalnost, brinući se oko neposredne primjene, ostaje i dalje ravnodušna prema cjelini. Osnovni »učinak« simboličkog viška je mogućnost upotrebe po mjeri neke razlike. Dakle, mišljeno u okviru polariteta individuum—zajednica, to naprosto znači mogućnost radikalne *individualizacije* procesa uporabe. Načelno uzevši, višak je uvijek neki *višak razlike* koji uopće i omogućuje da se oslobode luđičke i produkcijske energije. Zahvaljujući toj činjenici moguće je povezati, pa najzad, u krajnjoj crti, i poistovjetiti uporabnu i kulturnu vrijednost. Reducirati uporabne vrijednosti na funkcionalnu vrijednost doista znači proces uporabe istrošiti u traganju za *tehničkim optimumom*, a njemu se pak sva obilježja predmeta koja nisu izravno povezana s funkcionalnim optimumom čine kao izvanjska obilježja. Primjera te zabune ima mnoštvo, pogotovo u sferi svakodnevnog života i u proizvodnji uređaja za njegove svrhe. Zahvaljujući tom nesporazumu mogao se arhitektonski funkcionalizam u jednom trenutku učiniti ozbiljnom ponudom društvenim ambicijama za promjenom u stambenoj praksi.

Slična primjedba pogađa i različite tipove proizvoda kulturne industrije. I njima ostaje uskraćen zahtjev po kojemu proizvodnja potrebe i njoj su-

kladnih uporabnih vrijednosti nužno uključuje cjelinu predmeta, pa stoga ponajprije *simboličko jedinstvo predmeta*.

U personalističkom pokušaju držimo relevantnom onu teorijsku ambiciju koju obrazlaže A. Gehlen. Inzistirajući na instinktivnoj čovjekovoj nespecijaliziranosti, Gehlen dokazuje kako čovjek kao vrsta raspolaže nespecijaliziranim porivnim viškom. Taj višak je ona energijska podloga koja omogućuje da se svaka kulturom artikulirana potreba pojavi s odgovarajućom energijskom pratnjom i da nužno bude *ciljno usmjerena*. Dapače, osim tjelesnih dispozicija (ili neizdiferenciranih stanja nedostatka) koje se kasnijim razvojem pretvaraju u takozvane biotičke potrebe, *sve druge potrebe* zabilježene u različitim popisima potreba (pa i one još ne artikulirane) spadaju u klasu *potreba proizvedenih kulturnim i društvenim sustavom*. Kao i u Marxa, te se potrebe javljaju kao moment ukupnog procesa reprodukcije opstanka, a taj je proces opet povijesno osiguran određenim tipom socijalnog, proizvodnog i kulturnog sustava. Gehlenovim jezikom: čovjek je kao nijedno biće u svemiru »biće odgoja« (ili »samoizgradnje«). Bez pretpostavke o instinktivnoj nespecijaliziranosti i oslobođenom porivnom višku, teza o proizvedenosti potreba zapala bi u znatne teškoće izazvane pitanjem o energijskoj podlozi tih potreba. Međutim, ta se poteškoća može izbjeći, jer budući da je porivni višak plastičan, te da proces samoizgradnje ili odgoja i nije drugo doli premještanje porivnog energijskog viška prema drugim (novim) kulturom osiguranim ciljevima, porivni višak zahvaljujući nespecijaliziranosti nije moguće funkcionalno iscrpiti, nego se on pokazuje kao sila koja samu sebe proizvodi, pokazujući isto kao »usputni proizvod« i potrebe, te se upravo posredstvom tih potreba odnosi i prema samoj sebi.

No, zbog toga što (društveni) sustav pravila i vrijednosti usmjerava kreiranje porivnog viška, moguće je da taj sustav prisvoji najveći dio porivne energije te da je vezuje uz pravila i vrijednosti. Na taj način on proizvodnju potreba pretvara u proizvodnju samog sustava, dopuštajući razvijanje samo onih potreba koje osiguravaju rad sustava. Na toj točki susrećemo se s onim pokušajem potiskivanja kontingencije u opstanku što smo ga opisali na početku. Marxovo razlikovanje razmjenske i uporabne vrijednosti omogućuje da se potiskivanje izvora kontingencije prepozna kao razmah razmjenske vrijednosti, dakle i onih potreba koje iznova hoće rekonstruirati čovjeka kao »apstraktno biće žudnje« i gdje svaka druga nova potreba nije drugo doli novi oblik redukcije opstanka na jedinstvenu apstraktnu opsesiju. Taj je proces dosta neodređeno opisan kao stvaranje »tržišne orijentacije«. Ali to nam se čini prekratko. Budući apstraktna, ona je usmjerena prisvajanju apstraktnog ekvivalenta, koji tek omogućuje svaku razmjenu: prisvajanju vlasti. Potreba izgrađena bez ostatka na prometnoj vrijednosti nije drugo doli apstraktna opsesija vlašću.

Od ostalih teorijskih pokušaja još nam se dva čine korisnim za istraživanje potreba i kulturnih potreba: pokušaj G. Allporta, i onaj poznatiji pokušaj A. Maslowa. G. Allport je u polje proučavanja potreba i motivacije uveo pojam »funkcionalna autonomija motiva«, pod kojim se pomišlja na činjenicu da *sredstva* upotrijebljena prilikom zadovoljenja jedne potrebe mogu postati i *izvorom nove potrebe*.

A. Maslow uveo je u teoriju potreba dalekosežnu tezu o vertikalnom i evolucijskom izgrađivanju »motivacijskih razina«. U svojem je tumačenju uspio izraditi takav okvir u kojemu se osamostaljena potreba za *samoozbi-ljenjem* pojavljuje kao vrhunac jednog dugotrajnog evolucijskog procesa izgradnje i smjene motivacijskih struktura, procesa koji je zasnovan ontogenički a započinje vladavinom potrebe za hranom, zatim potrebe za sigurnošću, pa za ugledom i samopoštovanjem, a posljeduje duboko ekscentrija-jućim procesom isijavanja »porivnog viška«.

2. Ciljevi projekta

A) Jedan od temeljnih ciljeva projekta jest da njegovi rezultati posluže za izgradnju ciljeva i metoda potrebnih u izradi planskih prijedloga kulturnog razvoja.

U prijedlozima planskih dokumenata koji su najčešće u uporabi, kulturne potrebe na koje se ti prijedlozi pozivaju ili oslanjaju obično su intuitorane ili naprosto naslijeđene. Zbog toga se i mnogi programi odnose na apstraktnog »kulturnog potrošača«, iza kojega se obično skriva interes pojedine društvene institucije ili parcijalni interes kojeg segmenta u strukturi vlasti, dok se stvarna »uporabna vrijednost« predloženog planskog prijedloga nije osigurala. Analiza kulturnih potreba i rezultati dobiveni tim putem osiguravaju ne samo zasnovaniji pristup izradi planskih prijedloga već i strategijsku razradu ciljeva kulturnog razvoja u pojedinim vremenskim od-sječcima.

Subjekti u povijesnoj praksi nisu posve jasni ni sami sebi, pa to još manje mogu biti s obzirom na društvene mijene i nove okolnosti u kojima moraju pronalaziti vlastito mjesto.

B) Drugi cilj projekta može se formulirati kao ambicija da rezultati projekta posluže prilikom izrade godišnjih planova kulturnog razvoja, a osobito pak *konkretnih programa*. Nekoliko shematičnih uvida u kulturno programiranje u sferi »kulture rada« ili u sferi »elementarne difuzije kulture« otkriva koliko neistraženo polje kulturnih potreba otežava ljudima zaposle-nim u takvim poslovima, pa se nerijetko programira po nahođenju ili pre-ma sklonostima voditelja pojedinog odjela, katedre ili sekcije.

Potrebe su, nije teško dokučiti, ponajčešće latentne strukture, koje se moraju izazvati da bi se uočila njihova struktura, dinamika, domašaj itd.

C) I treći je cilj moguće opisati jednom ambicijom; naime ambicijom da rezultati projekta mogu poslužiti prilikom definiranja kulturnih standar-da kulturnog razvoja pa također i *minimalnih* kulturnih standarda.

Ta operacija očito nije moguća dok se ne definira neki hipotetični mi-nimum kulturnih zahtjeva koji bi se temeljio na koliko-toliko artikuliranom uvidu u kulturne potrebe.

Istraživanje kulturnih potreba, njihove strukture i promjena te njihovi-h nositelja (subjekata) nesumnjivo može u tom pogledu znatno koristiti. Promjene u kulturnim potrebama, diferencijacija novih potreba itd. dio

su procesa uključenih u ukupni društveni razvoj prema kojemu se moraju i zasnovati i verificirati parametri i standardi kulturnog razvoja.

D) Uz spomenute »izvanjske« ciljeve projekta nužno je spomenuti i one koji ga neposredno određuju. Na tom tragu glavni cilj projekta očituje se u ambiciji da se izradi stanovita klasifikacijska karta kulturnih potreba. Specifikacija te karte uključuje i razvijanje sadržaja pojedinih potreba, društvenu razinu njezina važenja te njezine subjekte (ili nositelje). Tako se na primjer potreba za samoaktualizacijom ponajprije javlja na individualnoj razini, u sadržajnom je pogledu polivalentna, a njezin je nosilac obično talentirani pojedinac. Međutim, potreba za razvijanjem lokalnog kulturnog identiteta javlja se na razini lokalne zajednice, sadržajno je, premda polivalentna, ipak omeđena lokalnim kulturnim paradigmatama, a njezin je nosilac ponajprije lokalna zajednica i njezine odgovarajuće ustanove. Navedeni primjeri, premda apstraktni, shematično opisuju ono na što se prizivanjem ovog cilja smjera. Pokraj razvijanja sadržaja, razine važenja i subjekata određene potrebe, izrada karte morat će uključiti i ključne razvojne okolnosti pod kojima se pojedina potreba razvijala, sadržajno specificirala i/ili strukturalno mijenjala. Potreba za čitanjem, primjerice, nije strukturalno identična u posljednjih stotinjak godina. Čitanje u okolnostima gdje se još nisu razvila tehnička pomagala medijske kulture očito je moralo izdržavati više različitih zahtjeva: zahtjev za informacijom, književnim užitkom, igrom, druženjem itd. U okružju medijske kulture možda su svi ti zahtjevi još uvijek na djelu, ali je zbog više alternativnih kanala koji udomljuju te zahtjeve i koji ne pripadaju čitanju samo čitanje moguće promatrati kao odgovor na potrebu da se *uživa u tekstu*. Ne znamo je li slučajno, no sigurno je indikativno da se Barthesov *Užitak u tekstu* pojavljuje u okružju medijske kulturne prakse, gdje knjiga više nije izložena proturječnim društvenim ambicijama da bude mjestom upisivanja tekućih ideologija, ali ne i mjestom individualnog užitka.

E) Sljedeći cilj je izrada, ili pokušaj izrade, stanovitih modela »bilanciranja« potreba. Premda oznaka »bilanciranje« nosi izrazite knjigovodstvene konotacije, ne pomišlja se na takvo sužavanje. Pod njom se ponajprije razumijeva skupinu operacija pomoću kojih je moguće procijeniti *strategijsku razinu* pojedine potrebe *s obzirom na ukupne ciljeve društvenog razvoja*. Takva ambicija stoga implicira s jedne strane diferenciranje tipova potreba s obzirom na društvenu, grupnu ili individualnu relevanciju, a s druge s obzirom na mjesto koje zadovoljenje određene potrebe ima ili nastoji imati u ukupnom budžetu slobodnog vremena i/ili slobodnih sredstava potrebnih da bi se takvo zadovoljenje uopće dogodilo a s kojima raspolažu društvo, grupa ili pojedinac.

U jednom korisnom razgovoru sa skupinom animatora iz »Josipa Kraša« jedan od sudionika razgovora upozorio je kako je *stvarni fond* raspoloživog vremena za zadovoljenje kulturnih potreba njihovih radnica uočljivo manji no što to pokazuju formalni računi, naprosto zbog umora izazvanog aktivnostima na radnom mjestu. U takvim prilikama potreba za *odmorom* »prethodi« zadovoljenju svake kulturne potrebe, što potvrđuju brojna istraživanja.

Sukladno tome, potreba za kulturnom samodjelatnošću, koja se s obzirom na ciljeve ukupnog društvenog razvoja u društvenim dokumentima vrednuje kao jedna od temeljnih potreba, *via facti*, zauzima mnogo skromnije mjesto. Promjena tog mjesta načelno nije moguća sve dok odgovarajuća promjena tehničke i proizvodne strukture ne omogući bitnu prerazdiobu fonda raspoloživog vremena. Ako se o toj okolnosti ne vodi računa, pretjerano programiranje i inzistiranje na razvijanju potrebe zadobiva izravna represivna obilježja jer skraćuje vrijeme odmora i faktički produžuje dnevno (ili tjedno) radno vrijeme. Validni model »bilanciranja«¹ trebao bi dakle omogućiti uvid u analogne paradokse kako bi se došlo do faktičkog razvojnog »pondera«² odgovarajućih kulturnih potreba.

3. Zadaci projekta

A) *Istražiti kako su se artikulirale kulturne potrebe u pojedinim strategijama socijalizma.* Naime, notorna je činjenica da su različite strategije različito vrednovale i razvijale pojedine kulturne potrebe. Tu se uočava cijeli registar odnosa, od »nedostatka svijesti da sistemu bilo što nedostaje«³ — kako npr. J. Kristeva opisuje pojedine faze kineske revolucije — do razrađenih pokušaja strukturne promjene kulturnih potreba kakvi su na djelu prvih postoktobarskih godina. Korisnu razdiobu predlaže u tom smislu A. Heller. Ona razlikuje različite tipove prakse usmjerene promjeni društvenih odnosa i, sukladno tome, različito postupanje s kulturnim potrebama.

Prvi tip prakse usmjeren je tzv. »parcijalnim reformama«, dakle djelomičnom mijenjanju pojedinih društvenih sfera, ustanova i odnosa koji u njima vladaju. Takve reforme, po uvjerenju A. Heller, stvaraju stručnjaci. Razvijanje potreba, dakle i kulturnih potreba, u njihovu se okviru ograničuje na »odstranjivanje konkretnih društvenih disfunkcionalnosti koje se ispoljavaju u nezadovoljstvu određenih društvenih klasa i slojeva«⁴.

Drugi tip prakse parcijalnim reformama smjera na mijenjanje cjelokupnog društva. Takvu promjenu A. Heller naziva »općom reformom«. Ako stvar razmotrimo idealnotipski, tad je tom tipu najbliži socijaldemokratski tip promjene. U njegovu okviru (uvjerava ista autorica) dominantni odnos prema društvenim i kulturnim potrebama prepoznaje se u »formuliranju protivrječnosti između potreba i opstanka, između potreba i njihovog manjkavog zadovoljavanja u postojećoj društvenoj klasi ili sloju«. Pritom su u prvom planu obično egzistencijalne potrebe, a tek potom one kvalitativne ili kulturne.

Treći tip prakse očituje se kao zahtjev za radikalnim političkim preobražajem društva. Taj tip veliku pažnju posvećuje mobilizaciji strasti. I premda se u tom okviru javljaju zahtjevi za sveukupnom promjenom strukture potreba, ti zahtjevi ostaju ipak relativno apstraktni.

Četvrti tip prakse upućene promjeni teži, napokon, dubokom revolucioniranju *svakodnevnog života*, kao realnog okvira ne samo političke nego i *ljudske* emancipacije. Tek u tom okviru, po A. Heller, na djelu je promjena same strukture potreba i vrijednosti koje su s njima povezane.

B) *Ustvrditi kako se razvijala svijest o kulturnim potrebama u našim društvenim dokumentima i na kojim je potrebama bilo težište.* Jedno od mogućih pretraživanja tog segmenta otkrilo bi tri dominantne strukture. U prvim razdobljima razvoja našeg društva uočava se dominacija asketskog odnosa prema potrebama. Kulturne potrebe artikuliraju se prema tom osnovnom obzoru kao potrebe da se pripada (apstraktnoj) zajednici. Razbijanje te strukture šezdesetih godina postupno otvara vrata dominaciji potrebe za *individualnom* samoaktualizacijom. Nju u kasnim sedamdesetim godinama smjenjuje isticanje potrebe za »humanizacijom svakodnevnog života«. Ta tri osnovna pristupa potrebama i kulturnim potrebama koja su dominirala u našem poratnom razdoblju razvili su se kroz različite društvene dokumente i mehanizme u više ili manje konzistentne »modele trebanja«, izravno povezane s osnovnim ciljevima ukupnog društvenog razvoja i pretpostavkama tog razvoja. Držimo da se preciziranje jedne koliko-toliko cjelovite karte potreba ne može izvršiti dok se temeljito ne istraži kako su se tri spomenuta »modela nedostatka« artikulirala, kako su se diferencirala i, napokon, što se u sferi društvenih ustanova na njihovoj podlozi trajno oblikovalo.

C) *Istražiti i opisati razvoj kulturnih potreba s obzirom na djelovanje dominantnih društvenih proizvodnih odnosa.* U različitim istraživačkim analizama i u brojnim ocjenama tekuće društvene prakse u nas upozoreno je kako na društvenoj sceni paralelno djeluju tri tipa društvenih odnosa: samoupravni, tržišni i etastički. Nedvojbeno je djelovanje samoupravnog društvenog odnosa dominantno. Na njemu uostalom izrastaju i odnosi u posebnim sferama društva a i institucionalna i normativna oprema i praksa. Razvoj tog odnosa očito nameće ne samo promjenu naslijeđenih kulturnih potreba nego i duboku promjenu »modela trebanja« u smislu naznaka A. Heller o promjeni čovjekove svakodnevnice.

U kulturnoj je praksi nazočno i djelovanje tržišnog društvenog odnosa. Ponajveći dio njegovih efekata moguće je opisati na temelju analiza proizvoda tzv. kulturne industrije. Pritom nam se jednosmjerno osporavanje tih efekata ne čini zasnovanim. Temeljitiya analiza može otkriti ne samo načine i potrebe što ih zadovoljavaju proizvodi kulturne industrije već i načine na koje ta proizvodnja artikulira nove potrebe, koje se još nisu oblikovale u okviru kulturne prakse izrasle na samoupravljačkom društvenom odnosu. Ta uzajamna povezanost, a nerijetko i prožimanje, stavlja na kušnju i najzrelije analitičke pothvate. Nisu zanemarivi ni učinci statističkog društvenog odnosa u kulturnoj praksi. Slijedimo li teorijske elaboracije razvijene u okviru tzv. socijalističkog realizma uočit ćemo kako se takva kulturna praksa zaustavlja na razini opće—posebno a da ne dopušta artikulaciju individualne razine trebanja. U različitim programskim nacrtima »kulturne ponude« učinci tog ograničenja uopće nisu rijetki. Međutim, bilo bi neophodno analizom precizirati kartu potreba smještenu u temelju takvog obzora kao i označiti moduse njezina reproduciranja.

D) *Istražiti i opisati razvoj kulturnih potreba nastalih kao rezultat razvoja pojedinih, novih segmenata u društvenoj strukturi.* Pod tom naznakom načelno pomišljamo na analizu onih kulturnih potreba koje su nastale ili

još nastaju u sklopu razvoja tehnosfere (industrijalizacija), urbanosfere (urbanizacija) i razvoja lokalne zajednice (teritorijalizacija). Sva tri spomenuta procesa globalni su po karakteru, no ipak je moguće sistematizirati neke njihove efekte u kulturnoj praksi. Proces razvoja tehnosfere osobito je zaostrio pitanje o odnosu čovjeka prema artificijelnom okolišu, koji gotovo da i nije moguće kontrolirati. Urbanizacija je intenzivirala sklop potreba koje se ostvaruju u »potrazi za identitetom«, očitovala se ta potraga na individualnom ili grupnom planu. Teritorijalizacija je izoštrila onaj sklop potreba koji se najgrublje može opisati domovinsko-emigrantskim okvirom (potreba za pripadnošću, zavičajnošću itd.).

E) *Istražiti i opisati onaj tip (novih) kulturnih potreba koji nastaje kao rezultat promjene »proizvodnih« sredstava u samoj kulturnoj praksi.* Premda bi ovaj odjeljak načelno valjalo obraditi u prethodnom odjeljku, naime ondje gdje se tematiziraju promjene u tehnosferi, odlučili smo se za njegovo odvajanje zbog specifičnih efekata promjena »proizvodnih« sredstava u kulturnoj proizvodnji. Od prosvjetiteljstva do naših dana proizvodna se oprema same kulturne sheme nekoliko puta stubokom promijenila. Pritom nije dolazilo samo do puke promjene (i zamjene) različitih tehničkih aparata, već do smjene cijelih medijskih cjelina, a s njima i do promjena u teritorijalnoj i vremenskoj organizaciji kulturne proizvodnje. Primjerice, prihvata i prijem građanskog teatra predviđen je u posebnom prostoru za razliku od televizijske slike koja je moguća bilo gdje, pod uvjetom da je to neki prostor za sjedenje, stajanje i gledanje. Tehnička prenosivost originala, omogućena suvremenim medijskim uređajima, izaziva dalekosežne promjene, na koje je upozoravao već Benjamin. Te promjene nisu jednostavno prihvatljive ili neprihvatljive, nego cijeli registar učinaka valja podvrgnuti analitičkoj pažnji i definirati one strukture potreba na kojima se temelji proizvodnja tih učinaka.

F) *Istražiti i opisati specifične potrebe pojedinih društvenih grupa.* Dio te problematike istražen je u traganju za »kulturnim standardom radničke klase«, no rezultati tog istraživanja ne mogu biti mjerodavni ni po opsegu ni po domašaju, unatoč tomu što su korisni. Pod gornjim naslovom pomišljamo na pokušaj da se opišu specifične kulturne potrebe pojedinih slojeva ili grupa, ako su one njihovo nesvodljivo obilježje. Kulturne su potrebe ostarijelih ljudi, naprimjer, u nekim svojim aspektima nedvojbeno jedinstvene i ne sreću se u drugim skupinama. Vjerojatno je slično i sa seljacima, omladinom, radnicima iz pojedinih privrednih grana (građevinarima, pomorcima i dr.).

Grupne specifičnosti prelamaju se preko regionalnih kulturnih specifičnosti. U slučajevima kad socijalna diferencijacija nije toliko uznapredovala da bi se već artikulirala i na razini posebnih životnih/kulturnih stilova, grupne razlike ogradae su regionalnim kulturnim matricama, pa je na toj razini jedino i moguće razlikovanje.

Po nekolikim urbanim istraživanjima teritorijalne identifikacije ni prakticanje regionalnih kulturnih matrica nije ravnomjerno raspoređeno na sve društvene grupe. Ta neravnomjernost već pogađa predloženu analizu

specifičnosti. Napokon, zašto specifičnost pojedinih grupa ne bi bila u činjenici da su njihove kulturne potrebe međusobno oprečne? Ne bi to bio prvi povijesni primjer.

G) *Istražiti mogućnost bilanciranja kulturnih potreba.* Strogo uzevši potrebe se ne mogu bilancirati, nego se mogu bilancirati *aktivnosti, vrijeme i sredstva*, s pomoću kojih se te potrebe zadovoljavaju. Osnovni je korak dakle obrazložiti i kako određene aktivnosti stoje u vezi s određenom kulturnom potrebom (ili potrebama). Obrazlaganje i utemeljivanje te veze ostaje *interpretacijskim* mjestom koje se upravo zato mora osigurati analizama predloženim u ranijim odjeljcima, kako bi se sama interpretacija mogla izvesti u koliko-toliko povijesno zasnovanom okviru.

Empirijski elementi bilanciranja spadaju u konvencionalni sociološki instrumentarij. Kao što je poznato, to su: fond raspoloživog ne-radnog vremena, stvarna shema korištenja tog vremena, poželjna shema korištenja te razdioba financijskog fonda. Na temelju tih elemenata moguće je izgraditi bilo individualnu bilo grupnu bilancu pojedinih djelatnosti s pomoću kojih se zadovoljavaju kulturne potrebe. Daljnji je element te slike moguće pronaći u tipu kulturnog centra koji dominira. Osim već klasičnih kulturnih centara — komunalna kulturna ustanova ili privatni stan — proces društvenog razvoja sve više ojačava kao kulturne centre radne organizacije i lokalne zajednice. Premda se u njima reproduciraju pretežito kulturni obrasci preuzeti iz jačih kulturnih središta, njihov se rad ipak ne može iscrpiti u takvu svođenju. Kulturne potrebe što se realiziraju putem promjene kvalitete svakodnevnog života svoje zadovoljavanje traže ponajprije u njima, jer su baš one kulturna središta svakodnevnog okružja. Zbog te povezanosti potreba — aktivnost, tip kulturnog centra i bilanciranje mora slijediti odgovarajući okvir. Prilikom opisa uloženi financijskih sredstava nužno je računati i s njima. Različiti tipovi centara iziskuju i različite »financijske angažmane«, pa je bez respektiranja te činjenice nemoguće valjano čitati financijske indikatore zadovoljavanja pojedinih kulturnih potreba.

4. Metodološke naznake

a) O primjeni pojma »kulturni obrazac«

Već smo naznačili kako je veza između aktivnosti kao konkretnih, empirijskih datosti, i potreba kao latentne strukture osigurana ili se osigurava primjerenim interpretacijskim zahvatima. Međutim, da bi takav interpretacijski zahvat uopće bio održiv, neophodno je odnos između aktivnosti i potrebe razmotriti u sklopu šireg referencijalnog okvira. Na temelju tog okvira moguće je očitati pod kojim se uvjetima pojedine aktivnosti javljaju usmjerene prema zadovoljenju pojedine potrebe i zašto. Kraće: takav referencijalni okvir omogućuje očitavanje onih oblika socijalnog i povijesnog posredovanja koji uobličuju ne samo konkretne kulturne potrebe nego i načine i uvjete njihova zadovoljavanja. Na tragu R. Benedictove analize nazvat ćemo te referencijalne okvire kulturnim obrascima. R. Benedict upozorava: »Određena kultura, kao i pojedinac, predstavljaju manje ili više dosljedan

obrazac misli i akcije. U okvir svake kulture ulaze karakteristični ciljevi koji nisu nužno i ciljevi ostalih tipova društava. Povinujući se tim ciljevima, svaki narod sve više i više učvršćuje svoje iskustvo, i omjerno nužnosti spomenutih težnji raznorodna područja ponašanja dobivaju u sve većoj mjeri odgovarajući oblik. Prihvaćena od strane jedne dovoljno integrirane kulture, većina loše udruženih ponašanja postaje karakteristična za njene navlastite ciljeve, često putem najnevjerojatnijih preobrazbi. Oblik koji ta ponašanja uzimaju možemo razumjeti jedino ako prvo shvatimo glavne osjećaje i intelektualne pobude tog društva.« Spomenuto upozorenje valja razumjeti ponajprije kao metodološki naputak da se izbjegne *apstraktno* promatranje i analiza kulturnih potreba izvan konkretnih obrazaca društvene i kulturne prakse. Pritom ne vjerujemo u funkcionalistički fantazam o neproturječno homogeniziranoj skupini ili društvu. Nije nemoguće ni zamisliti ni opisati društvene skupine koje su razvijale međusobno oprečne kulturne obrasce ne samo na dijakronijskoj nego i na sinkronijskoj razini promatranja. I budući da je moguće održati tezu o »shizofrenim« strategijama pojedinih društvenih skupina, moguće je i takve »shizofrene« elemente opisati pomoću pojedinih (konzistentnih) obrazaca. Stoga nam se čini da je u analizi pojedinih oblika kulturne prakse primjena pojma »kulturni obrazac« ključna. Na tragu već ranijih naznaka moguće je predložiti tvrdnju da se ukupna kulturna praksa može razvrstati u četiri velika segmenta: masovnu kulturu, popularnu kulturu (narodnu), industrijsku kulturu (kulturu rada) i, uvjetno rečeno, elitnu ili — preciznije — autorsku kulturu. Predložena razdioba nema veće ambicije doli biti pomoćnim radnim okvirom. Čvrste granice između pojedinih segmenata ionako nisu više održive. Sve je uočljivije da pojedini »žanrovski elementi«, karakteristični za jedan segment, postaju sastavnim dijelovima drugih (slučaj s krimićima naprimjer), da eksplicitni ciljevi jednog segmenta postaju ciljevima drugih (slučaj s premještanjem cilja »užitak« iz masovnog segmenta u »elitni«) itd. Stoga je nemoguće, makar i shematično, izraditi osnovne empirijske obrasce proizvodnje *zajedničke za sva četiri kulturna segmenta*.

b) Shematični opis dominantnih empirijskih obrazaca

Radna hipoteza koju predlažemo temelji se na uvjerenju da je ukupnu kulturnu proizvodnju u četiri spomenuta segmenta moguće opisati pomoću tri skupine dominantnih obrazaca. Te skupine obrazaca valja shvatiti krajnje *orijentacijski*, više kao istraživački izazov da se za obrascima traga negoli već formiran istraživački stav. Sukladno tomu, predloženu shemu valja podrći temeljitoj kritici i kroz taj proces formirati one skupine obrazaca koje će biti istraživački upotrebljive. U tom kontekstu u projektu se predviđa kao posebna faza rad na određivanju skupine dominantnih empirijskih obrazaca.

b 1. Herojski obrasci

Oznaku »herojski« rabimo dakako uvjetno. Izbor te oznake dugujemo upozorenju A. Heller da obično oni modeli društvene preobrazbe kojima je do radikalne političke promjene društva veliku pažnju posvećuju »mobilizaciji strasti«. To znači da ćemo u svakoj revolucionarnoj epohi moći di-

ferencirati simbolički obrazac koji računa s energijom strasti i koji ih izaziva. Međutim, strast ima paradoksalnu strukturu; koliko ona naime pokreće individualizacijske energije pojedinca ili skupine, toliko je istodobno zauzeta eshatologijskim investicijama. Pokretanje strasti je stoga dvosmjerni proces: s jedne strane individualizacija skupina ili pojedinca raste do prekomjernosti, a s druge strane umiruje ili poništava u nadindividualnom koje se pokazuje kao apstraktni reprezentant zajednice. U našim se povijesnim okolnostima taj apstraktni supstrat zajednice pokazao kao *rad*. Stoga se i mobilizacija strasti poduzima s jedne strane kao mobilizacija produktivnih strasti, ali se one s druge strane smiruju u radu za apstraktnu zajednicu. Na toj čistini diferencira se reprezentant herojskog obrasca u liku heroja rada. Dominantni simbolički obrasci bez njegove prisutnosti više nisu mogući, pa je unatoč rubnim razlikama moguće ustvrditi da pripadaju zajedničkom generalnom obrascu koji označujemo kao herojski. Na tom tragu uređivat će se i komunikacijska praksa. Uzevši shematično, odlikuju je sljedeća obilježja: a) *tipsko* reprezentiranje zbilje, b) izbor jezičnih sredstava koja dopuštaju maksimalnu idealizaciju (brisanje tragova fakticiteta, materijala, zbiljnosti), c) zatvorena ekonomija jezika, d) zahtjev za globalnim važenjem. Na sociologijskoj razini subjekt toga obrasca je država ili društvene skupine koje u njezino ime djeluju. Pretresen po segmentima, taj obrazac ponajprije djeluje u autorskoj i popularnoj kulturi, a potom i u kulturi rada. U segment masovne kulture probija se kasnije. Ali ondje nikad nije postao dominantan.

b 2. Obrasci individualizacije

Korozija herojskog modela zbiva se prvenstveno zbog toga što se već strastima pokrenute individualizacijske energije ne mogu smiriti u apstraktnom procesu rada, nego probijaju taj zadani okvir, nastojeći dosegnuti *apstraktni obzor otvorenosti* koji se obavlja ili kao krajnji jamac beskonačnoga rada proizvodnih moći (pojedinca ili skupine) ili kao uporište s kojega se polazi u »humanističku provjeru« čovjekova opstanka. Na prvom tragu artikuliraju se *tehnički obrasci individualizacije*, a na drugom *egzistencijalni obrasci*.

U prvom se slučaju artikulacija apstraktne otvorenosti opstanka zbiva kao razvijanje modela *tehničke svemoći* subjekta kulturne proizvodnje. Stoga se cilj same proizvodnje premješta s proizvodnje herojskog znaka na *proizvodnju metode proizvodnje*. Ta redukcija proizvodnje (djela) na metodu proizvodnje (djela) krije u sebi dublji pomak: *sama metoda postala je znakom*. Njezino je značenje sabrano u tezi: raspolagati metodom znači raspolagati samom produktivnom sposobnošću. Ukratko, metoda postaje glavnim predmetom i »glavnim junakom« djela, djelo samo. Osnovna obilježja obrasca tehničke individualizacije jesu: a) tehničko reprezentiranje zbilje, b) odabir jezičnih sredstava koja osiguravaju maksimalnu začudnost, c) otvorena ekonomija jezika, d) zahtjev za globalnim važenjem. Na sociologijskoj su razini subjektom toga obrasca novoformirane skupine *stručne radne snage*.

Egzistencijalni obrasci individualizacije apstraktni obzor otvorenosti artikuliraju kao model tragičnog opstanka, gdje povezanost pojedinca s metafizičkim slojevima zbilje osigurava pojedincu razliku i posebnost, ali ne

više u punini herojske projekcije, nego, naprotiv, u problematičnosti i otuđenosti. Egzistencija se otkriva kao polje u kojemu vladaju nerješive nape-
tosti. U ovom slučaju na djelu su: a) ukidanje svakog reprezentiranja zbilje,
b) izbor jezičnih sredstava koja dopuštaju maksimalnu začudnost, c) otvo-
rena ekonomija jezika i d) zahtjev za globalnim važenjem. Na sociologijskoj
razini subjekt takvih obrazaca isti je kao i u slučaju obrazaca tehničke in-
dividualizacije.

I tehnički i egzistencijalni obrasci individualizacije ostaju međutim ap-
straktni, naprosto zato što se iscrpljuju u reprezentaciji bilo tehničkih bilo
metafizičkih mogućnosti subjekata, ali ga još ne reprezentiraju kao *sam
izvor proizvodnje života*. Stoga i te obrasce pogađa unutrašnja korozija i
trošenje.

b 3. Obrana »obrazaca živog«

Opće je obilježje takvih obrazaca da se u njihovu sklopu znak pojavljuje
kao znak nečega živog. Time se subjekt simboličke proizvodnje smjera re-
prezentirati kao *konkretno živo biće*. Budući da je praksa života obilježena
proizvodnjom različitosti, ambicija se upotpunjuje. Od obrazaca tehničke
individualizacije »obrazac živog« prihvaća: a) izbor jezičnih sredstava koja
osiguravaju maksimalnu začudnost/različitost, b) otvorenu ekonomiju jezi-
ka, ali na mjesto tehničke reprezentacije zbilje dolazi c) reprezentiranje, u
smislu zbilje kao polja proizvodnje razlike.* Za razliku od ranijih obrazaca,
»obrazac živog« ne teži globalnom važenju. Iz same njegove biti slijedi da
se on parcijalizira. Prema tome, razina važenja uglavnom je grupna.

Na dijakronijskoj ravni moguće je naznačiti da »obrazac živog« smjenju-
je obrasce tehničke i egzistencijalne individualizacije s kraja sedamdesetih
godina, kada i inače temeljna inspiracija društvene kritike izvire iz brige za
sudbinu života. Jačanje ekolojske svijesti, potraga za autentičnim oblicima
samoupravljačke političke prakse, kritika represije tijela, razbijanje antro-
pomorfnih modela reprezentacije prirode, osporavanje znanstvenog nihiliz-
ma, kritika totalitarizma itd. samo su posebne manifestacije te brige. No
još je prerano govoriti o zrelih formalizacijama takvih obrazaca; moguće
je intuirati tek osnovne momente, koji ih barem u početnoj fazi određuju.

Ako se prisutnost predloženih obrazaca odredi u svjetlosti već spome-
nutih zadataka projekata, tad je moguće ustvrditi da je za svaku skupinu
obrazaca — osim formalnih karakteristika i socijalnih autora — potrebno
odrediti: a) pod kojim se dominantnim društvenim odnosima pojedini obr-
asci javljaju, b) u kojim društvenim okružjima (technosfera, urbanosfera,
lokalna zajednica), c) s kojim se medijskim promjenama pojava pojedinih
tipova obrazaca neposredno povezuje, d) koje potrebe zadovoljavaju. Da-
kako da polje istraživanja ostaje određeno pomoću četiri već spomenuta
segmenta kulturne proizvodnje: masovne kulture, industrijske kulture (kul-
ture rada), narodne kulture i »elitne« ili autorske kulture.

* Budući da je kretanje života određeno prisutnošću razlike, dakle je nužno
određeno prisutnošću Drugoga, »obrazac živog« teži ponajprije dramatičnoj repre-
zentaciji (bipolarna struktura odnosa prema Drugom) ili ludičkoj reprezentaciji
(multipolarna struktura odnosa prema Drugom), gdje se Drugi pojavljuje kao mno-
štvo Drugih.

Dovršenje zadatka G) implicira dovršavanje nabrojanih analiza, kako bi se mogli (ako se mogu) predložiti stanoviti postupci bilanciranja osnovnih kulturnih obrazaca i s njima povezanih kulturnih potreba.

Ivan Rogić

CULTURAL NEEDS

Summary

Programs of cultural needs usually address an abstract consumer of culture behind whom some particular interest is usually hidden. A project of research concerning cultural needs ought among other things to aim at defining the subjects of consumption, discovering his needs, and establishing and classifying cultural standards. Broadly speaking, the tasks of such a project include a study of the process of the articulation of cultural needs in each strategy of socialism, the growth of awareness concerning cultural needs in our social documents, and a description of the development of the cultural needs of each social group. The methodological framework to which this research would refer are the heroic, the individual, and the vital cultural patterns.